

Elementer i landskabet. Begreber og definitioner

Noter til kursus i vekselvirkningen mellem natur og samfund

Brandt, Jesper

Publication date:
1976

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Brandt, J. (1976). *Elementer i landskabet. Begreber og definitioner: Noter til kursus i vekselvirkningen mellem natur og samfund.*

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@ruc.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Noter til kursus i Vekselvirkningen mellem natur og samfundElementer i landskabet. Begreber og definitioner

(Grundlog: Bauer/Weinitsche: Landschaftspflege und Naturschutz (B/W))

Vekselvirkningen mellem natur og samfund er vanskeligt at behandle abstrakt. Hvad forstår vi ved vekselvirkning? Hvad er natur? Og hvad er samfund? Tre dagligdags begreber, som vi naturligvis abstrakt kan vedtage at give bestemte eksakte betydninger, men som kun for mening i den udstrækning vi er i stand til at relatere dem til den konkrete materielle virkelighed, der omgiver os. Et geografisk holdepunkt i denne virkelighed er stofskiftet mellem mennesket og dets omgivelser, et stofskifte, der er lokaliseret og organiseret i (relativt) afgrænsede dele af jordens overflade, i "regioner" eller "landskaber". Det er derfor ikke mærkeligt, at "landskabet" bliver noget centralt for den geografi, for hvilken vekselvirkningen mellem natur og samfund er noget centralt. Hvorledes defineres da "landskabet"? BAUER/WEINITSCHE: "einen Teilraum der Erdoberfläche mit ganz bestimmter, arzeigener Physiognomie, Ausstattung und Gestaltung und mit circa bestimmten, kausalen Beziehungs- und Wirkungsgefüge". Der er altså et eller andet egenartet, der binder "landskabet" sammen, men hvad får vi ikke at vide. ERNST NEEF ser heri en af årsagerne bag den megen forvirring omkring begrebet "landskab":

"So bedeutet die Erhebung des Wortes "Landschaft" zum wissenschaftlichen Begriff zunächst die Betonung des Miteinanderverbundenseins der Dinge in einem geographischen Raum, während darüber, was miteinander verbunden sei und wie dieses miteinander verbunden sei, nichts ausgesagt wird. Dieser Mangel bereitet die größten Definitionsschwierigkeiten, und tatsächlich ist bis heute keine allseitig anerkannte definition des Landschaftsbegriffes zu erzielen gewesen"

(E.Neef: Die theoretischen Grundlagen der Landschaftslehre, s.10)

"functioning within natural boundaries complexed among the components of the geosphere (heat, moisture, air, morphostructure, soil and biological communities) are called landscapes. Of course, in historical times they have developed under man's influence"

(A. Prochikov: The Changing Face of the Earth, s. 13)

ROBEK OG SCHMIDGEN karakteriserer landskabet (egl. Wesen eines Teilraumes der Erdoberfläche) gennem (B/W s. 13)

1. En stofflig og rumlig fremtoning
2. En virkningssammenhæng
3. En historie

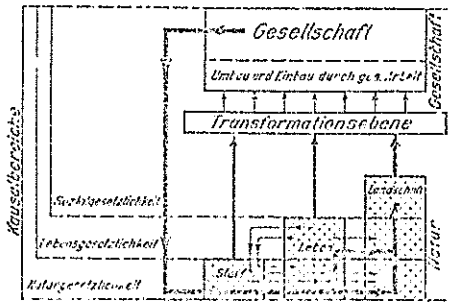
- en opdeling, der er en slående parallel til REMANES karakteristik af et økosystem som et stofkredsløb (c), der er i besiddelse af en regulering (a) og en udvikling (b) (B/W s. 24)

B/W deler landskabets materielle dele op i "geofaktorer":

1) overfladeformer	2) plante- og sten og jord	3) Menneskesamfundet og dets virke
	dyreverdenen	
atmosfære		
hydrosfære		

Inddelingen i 3 grupper henviser til de forskellige lovmæssigheder, der gør sig gældende (naturlove (dårligt udtrykt), biologiske love og samfundsmæssige love).

Sammenhængen mellem "geofaktorerne" og de lovmæssigheder de er underlagt, er behandlet i flere artikler af E. NEEF, bl.a. i "Anwendung und Theorie in der Geographie" (1967) hvorfra nedenstående figur er taget.

Herved kan afledes én definition af hhv. natur- og kulturlandskab, idet naturlandskabet omfatter(1) og(2) med dertil hørende lovmæssigheder, mens kulturlandskabet omfatter alle 3.

Som B'W bemærker er faktorerne(1) rel. stabile også i kulturlandskabet, mens navnlig(2) undergår store forandringer gennem kulturlandskabets dannelse. Men i virkeligheden er også (1) under ustandselig ændring både set fra de skiftende samfund, hvis fysiske omgivelser det udgør, men også absolut som landskab i menneskesamfundets nærhed (tænk på bylandskabet, landskaber med terrassedyrkning, jorderoderede landskaber (fx. hele Middelhavsområdet mv.)). Der er disse stadigt ændrede omgivelser G.V. Plekhanov kaldte "geographical environment", det geografiske miljø. Hermed stod han i modsætning til I.V. Stalins opfattelse af det geografiske miljø:

"Det geografiske milieu er ubestrideligt en af de vedvarende og nødvendige betingelser for samfundsudviklingens gang. Men dets indflydelse er ingen bestemmende indflydelse, eftersom samfundets forandringer og udvikling uden sammenligning foregår meget hurtigere end det geografiske milieus forandringer og udvikling. I løbet af tre tusen år har tre forskellige samfundssystemer afløst hinanden i Europa og er forsvundet, nemlig ursamfundets system, slaveejersystemet og det feudale system, og i den sødlige del af Eurasien, i Sovjetunionen, er det til og med fire samfundssystemer, der har afløst hinanden og er forsvundet. I samme periode er de geografiske forhold i Europa enten slet ikke blevet forandret eller i hvert fald kun ændret i så ubetydelig grad, at geograferne endog er utilbøjelige til at omtale det. Det er også forståeligt. Til forandringer af blot nogen betydning i det geografiske milieu kræves der millioner af år, medens nogle få hundrede år eller et par tusind år er tilstrækkelige for de mest betydningsfulde ændringer i menneskenes samfundssystem.

Men heraf følger, at det geografiske milieu ikke kan være hovedårsagen, den bestemmende årsag til samfundsudviklingen, thi det, som forbliver næsten uændret i titusinder af år, kan ikke være hovedårsag til udviklingen af det, som gennemgår dybtgående forandringer i løbet af hundrede år".

(Stalin:Om dialektisk og historisk materialisme. s. 15. KFML 72)

Som SAUSHKIN har påpeget, gør Stalin her den fejl, ikke

"totake into account one of the basic Marxist principles of the interaction of nature and society, namely that nature is being changed by society and that society is affected not so much by the slowly evolving external nature, but by the geographic basis of production that has been changed by society and becomes, in turn, a new condition for the existence of society, entering, together with technology, into the concept of the means of production.

(Saushkin: The interaction of nature and society. Sovj. G. 1964 s.39)

At Stalin omtaler naturens "indflydelse" som blot hæmmende eller fremmende, må ses som en konsekvens af opfattelsen af den historiske udvikling bestemt af samfundet, der er skarpt adskilt fra det geografiske miljø og naturen. Denne opfattelse er i grunden idealistisk. Saushkin kommenterer:

"Some geographers still hold that Stalin borrowed from Marx the idea of the accelerating or retarding role of nature (the geographical environment) in the life of society. But this notion does not exist in the works of Marx, Engels, and Lenin. It was first stated by Ratzel. What can speed or slow the development of society? The answer is: favorable conditions speed it, and unfavorable conditions slow it. But Marx, Engels, and Lenin posed the question quite differently, looking at it from the historical point of view and relating it to many concrete factors. We might recall the thesis of Marx that the need to overcome natural obstacles and to use or hold back the forces of nature plays a decisive role in the history of industry. Stalin said nothing about this need as a stimulus, and it remains unclear how the geographical environment is supposed to speed or slow the development of society."

(Saushkin: s.s.)

En af de geografer, der stadig i 1964 havde denne opfattelse var G. Schmidt-Renner:

"Der historische Materialismus unterscheidet bekanntlich fördernde und hemmende Wirkungen des geographischen Milieus auf Leben und Entwicklung der Gesellschaft."

(G.Schmidt-Renner: Elementare Theorie der ökonomischen Geographie, s.56)

I de senere år har G. S-R imidlertid kastet sig over natur/samfund-forholdet, og det er tydeligt, at han har forladt denne opfattelse, således som det f.eks. kommer til udtryk i artiklen "Über das Gesellschaft-Umwelt-Verhältnis und seine Gestaltung" (Peterm.G.Mitt. 1974, 3). Han går ikke imod "dass die Gesellschaft in diesem Wechselspiel der 'eigentlich' aktive Teil sei", men går netop som Saushkin og klassikerne foreskriver, historisk tilværks:

"Jenes Substrat der Erde provozierte die Entstehung der Gesellschaft durch die Schöpfung des Menschen. Es wirkte dann aktiv auf sie (...) bis die Gesellschaft sich ihrer - im Verkehr mit der Naturumwelt und mit sich selbst - wachsenden schöpferischen Fähigkeiten immer bewusster wurde und die Rolle immer bewusster umkehrte, selbst eine "Naturmacht" wurde - aber eben weil sie, die Umwelt, dies herausforderte und dies - zumindest in der Form naturaler, die Gesellschaft beeinflussender Prozesse - stets noch tut."

Her fastholder Schmidt-Renner altså en konsekvent-materialistisk opfattelse. Når man alligevel med denne i behold kan tale om samfundets "egentligt" aktive rolle i forholdet til miljøet, skal det forstås som den aktive rolle der ligger i

"der elementare Zwang zur Erhaltung und Fortbildung der menschlichen Existenz (die nur in der Form der Gesellschaft möglich ist)"

Herigennem skulle det forhåbentligt være belyst, hvorledes en skarpe opdeling i natur og samfund ikke kan være og aldrig har været nogen frugtbar vej for tilvejebringelsen af forståelsen af vekselvirkningen mellem samfundet og det geografiske miljø.

GERASIMOV o.a. definerer således det geografiske miljø som kombinationen af "natural resources" og "natural conditions".
Natural resources

"implies the links of social production with nature and is historical in essence"

Natural conditions

"covers the elements of terrestrial nature which are not used directly as objects of labour but, nevertheless, are indispensable for the existence of man and are, for example, the natural conditions of industrial construction, town planning, habitation, recreation, etc."
(Gerasimov o.a., ed.: *Man, society and the environment.* Moskva 1975)

Skal man være konsekvent materialistisk, kan man ikke skelne mellem "naturen" og "det geografiske miljø": Man kan ofte møde den opfattelse, at det geografiske miljø er den del af det omgivende miljø, der er særligt vigtigt for samfundet, i modsætning til naturen, der omfatter hele den materielle verden, der omgiver én. For at finde frem til "det geografiske miljø" har man ofte i geografien taget udgangspunkt i det geografiske rum, som mennesket ser det og delt dette op og taget de dele ud, man fandt særligt vigtige. Således fremkommer "compagne-begrebet" hos Whittlesey (Gennemgået i Frank Hansens seminar om geografis grundbegreber, gennem Minshall: *Regional Geography*, kap. 9). Whittlesey fremlagde sin regionsopfattelse i en artikel, der var gennemarbejdet af en række af de store kanoner indenfor amerikansk geografi på den tid (1948). Den indgik i bogen "American Geography Inventory and Prospect (1954). Meget afslørende skriver Whittlesey (s. 44):

"Acceptance of the region as objective reality has been increasingly criticized by geographers, and it is flatly rejected in this book as being incompatible with the position that the region is a device for segregating a real features."

At en sådan opfattelse er den rene idealisme afslørede Lenin allerede i 1908:

"Når materialismen anerkender eksistensen af den objektive realitet, dvs. materien i bevægelse, uafhængigt af vor bevidsthed, må den uundgåeligt også anerkende tidens og rummets objektive realitet til forskel først og fremmest fra koniarianismen, der i dette spørgsmål står på idealismens side og ikke betragter tiden og rummet som en objektiv realitet, men som former for den menneskelige ønskelser." (Lenin: *Materialisme og empiriokriticisme*, s.146)

Mere om forholdet mellem idealistisk og materialistisk opfattelse af regionen eller det geografiske miljø - "regionsbegrebet" - som en idealistisk opfattelse meget betegnende tager udgangspunkt i - kan læses i indledningen til Frank Hansens artikel: "Den regionale udviklingsproces - med særligt henblik på Danmark" FF kult. hæfter nr. 5 1975.

- *Den objektive realitet, dvs. materien i bevægelse* - altså det stofsystem mennesket til dels er en del af udvikler sig altså i rummet, og dette rumligt udbredte stofsystem er det grundlæggende objekt for geografien og studiet af landskabet. E.NEEF angiver 7 væsentlige træk ved det geografiske stofsystem, som han definerer som en "spezifische Organisationsform der Materie an der Oberfläche der Erde" (*Anwendung und Theorie in der Geographie*, s. 201):

1. Die Zahl der beteiligten Glieder, die miteinander im Wirkungsgefüge verbunden sind, ist in der Regel sehr gross. Daraus ergibt sich der hohe Komplexitätsgrad selbst einfacher Systeme.
2. Geographische Stoffsysteme sind Ausschnitte der Erdoberfläche. Die damit gegebene Grössenordnung lässt Abbildungen nur in starker Verkleinerung in verschiedenen Massstäben zu. Die Abbildung zwingt daher zu Verallgemeinerungen verschiedener Art und verschiedenen Grades.
3. In geographischen Stoffsystemen wirken verschiedene Formen der Kausalität, so die naturgesetzliche Ordnung in allen physikalischen und chemischen Beziehungen, die Lebensgesetze im Bereich der belebten Materie, die Sozialgesetzlichkeit in allen Formen, die menschlicher Gestaltung unterworfen waren oder sind. Daraus ergibt sich die Tatsache, dass in einem geographischen Stoffsystem alle Kausalformen integriert sind. Das geographische Stoffsystem ist ein hybrides System. Daher ist jeder Ausschnitt der Natur - von wenigen Gebieten ausserhalb der Okumene abgesehen - zugleich historisch geprägt und damit auch eine historische Kategorie. Da viele Teile des Geographischen Stoffsystems in die gesellschaftliche Arbeit einbezogen sind und damit zugleich in ökonomische Beziehungen eingebaut werden, müssen sie zugleich als ökonomische Kategorie betrachtet werden.
4. Die in geographischen Stoffsystemen ablaufenden Prozesse sind zahlreichen Bedingungen unterworfen, denn alle beteiligten stofflichen und energetischen Glieder erscheinen als Bedingungen, die die Kausalabläufe modifizieren und auch die quantitativen Ergebnisse naturgesetzlicher, lebensgesetzlicher und sozialgesetzlicher Prozesse beeinflussen. Die in isolierenden Verfahren unter Begrenzung der Zahl der Bedingungen gewonnenen Ergebnisse der experimentellen Wissenschaften gelten natürlich zunächst nur im Rahmen der Voraussetzungen, die in der Versuchsanordnung definiert sind. Daraus ergeben sich die Gültigkeitsgrenzen jeder solchen analytischen Aussage. In geographischen Stoffsystemen kann die Zahl der äusseren Bedingungen nicht beliebig reduziert werden. Daher bleiben die Gültigkeitsgrenzen analytischer Aussagen, die auf geographische Stoffsysteme angewandt werden, unbestimmt.
5. Die in geographischen Stoffsystemen ablaufenden Prozesse sind räumlich differenziert. Bei gleichen Impulsen wirken die aus der Entwicklungsgeschichte stammenden Unterschiede des geographischen Raumes als unterschiedliche Bedingungen auf eine Differenzierung der Prozesse nach Art und Intensität hin. Örtlich differenzierte Impulse lassen Entwicklungsherde entstehen, von denen aus die Entwicklungsprozesse nach verschiedenen Richtungen mit verschiedener Intensität und Geschwindigkeit ausstrahlen, so wiederum zur Differenzierung des Raumes beitragend und die räumliche Differenzierung der geographischen Bedingungen weiterbildend.
6. Geographische Entwicklungen sind Abläufe in der Zeit, die über verschiedene Stadien zur Umgestaltung geographischer Systeme führen. Selten aber laufen Entwicklungen bis zu einem neuen Gleichgewicht ungestört durch, da in der Regel vorher neue Impulse aufzutreten und sich Entwicklungen verschiedener Art überlagern, kombinieren oder auch stören.
7. Die enge Verbundenheit aller Glieder eines geographischen Stoffsystems lässt einzelne Änderungen sich auf das ganze System auswirken, indem die eintretende Änderung Reaktionen bei anderen Gliedern des Systems anregt. Die Impulse führen daher in der

Regel zu weitreichenden Reaktionskatten, die im Raum und in der Zeit unterschiedliche Wirkungen zeitigen".

(E. NEEF: Anwendung und Theorie in der Geographie, Pet. Mitt. 1967, 3, 202)

B/Wdeler landskabet mosaikagtigt op i landskabsceller eller økotoper: landskabsmæssige grundenheder, der i sig selv besidder en vidtgående ensartethed:

"Sie treten in einer für jedes Landschaftsindividuum typischen, ganz bestimmten Auswahl, Anordnung und charakteristischen Vergesellschaftung (Landschaftskomplex) auf. In angrenzenden, benachbarten Landschaften sind entweder die Zellen oder ihr Zellengefüge und ihre Vergesellschaftung andersartig und für das dortige Landschaftsindividuum spezifisch.... In jedem Ökotope wirken alle Geländefaktoren (Gesteinsart und Schichtlagerung, Oberflächen- und Grundwasserhaushalt, Böden, menschliche Wirtschaftsmaßnahmen wie Grundwasser senkung oder künstliche Beregnung usw.) formend auf die Natur der jeweiligen Örtlichkeit ev., bewirken die dortige Standortqualität." (s. 15)

Et eksempel på en sådan opdeling af landskabet i en mosaik af økotoper er gengivet på s. 135: Her optræder så forskellige former for landskabsceller som: *Ackerland-Terrassen, Forstflackhänge, Siedlungen og Bahn und Bahnhof.*

I analysen af landskabet og i afgrænsningen af de enkelte økotoper kan vi gøre brug af opdelingen i geografiske og de 3 "seinsbereiche": Vi kan således opdele landskabet i *fysiotope*, som det er gjort på s. 134, altså en opdeling af landskabet på grundlag af en vidtgående ensartethed indenfor de ikkeorganiske geografiske faktorer. På samme måde kunne man opdele i *biotoper*, f.eks. skov- eller agerlandsbiotoper, og noget vi f.eks. kunne kalde "kultoper", f.eks. veje, jernbaner, bebygget område. Men allerede her kommer vi ind i åbenbare problemer, for er agerlandet da ikke en "kultop"? - og er jernbanen da i virkeligheden ikke en fysiotope? Her nytter det ikke at lede efter en patentløsning, der skaber den "rigtige" opdeling af landskabet. Vi må fra starten erkende, at en sådan analytisk opdeling har sin pris: Det komplekse geografiske stofsystem kan ikke forenkles vilkårligt: Jo mere det deles op i enkeltelementer, der forøger mulighederne for en afgrænset analyse, des mere ubestemt bliver værdien af de udsagn analysen kan give (jvf. punkt 4 i Neffs karakteristik af det geografiske stofsystem).

Det har ofte været søgt at finde en skelnen mellem "kultoper" og biotoper gennem en bedømmelse af, hvorledes vegetationen på et givet område ville have udviklet sig, hvis ikke mennesket havde grebet ind. I global målestok haves et sådant forsøg i inddelingen i plantebælter, hvor fx. Danmark i Vahls klimasystem hører til den løvfældende skovregion i det tempererede område, i det det klimaks-plantesamfund, der ville opstå i Danmark uden menneskelig indvirkning tænkes at ville være en bøgeblandingsskov, der således ville være den potentielle naturlige biotope, Danmark ville indgå i.

Værdien af opstillingen af sådanne potentielle naturlige biotoper er dog nok tvivlsom, i hvert fald hvis det skal anvendes som grundlag i en landskabsforskning. Som NEEF skriver, stiller det forhold, at det reelle landskabs udvikling både er naturmæssig og samfundsmæssigt bestemt

"die Geographie vor wichtige, besonders auch für die praktische Anwendung geographischer Erkenntnis bedeutsame Fragen, die nie nutzbringend gelöst werden können, wenn die Landschaftsforschung von der Fiktion einer reinen Naturlandschaft ausgehen wollte".

(Die theoretischen Grundlagen...s.11)

Derimod er der givet en anden opdeling af landskabet i "Naturräumliche" og "Ökonomisch-geographische (sozialräumliche)" typer (Tabl 2, s. 20). Grundenheden for den "naturräumliche" er fysiotopen, i forbindelse med hvilken man på grundlag af fysiske forhold (jordbunden og klimaet) kan finde frem til stedets potentielle biologiske produktion til menneskeligt formål:

"Der Standort wird als natürliche Geländequalität im Hinblick auf die Eignung als Wuchsort von Nutzpflanzen angesehen, ohne Bezugnahme darauf, wie die Örtlichkeit z.Z. tatsächlich genutzt wird".
(B/W s. 15)

Et eksempel på en sådan anvendelse af fysiotop-begrebet findes i R.Krönert/k.Bilwitz: *Naturbedingungen und landwirtschaftliche Grossproduktion - dargestellt an einem Beispiel aus dem Mittelsächsischen Lösslehnhügelland* i *Geographie und technische revolution* s. 167 ff.